

واکاوی راهبردهای حوزه‌های علمیه برای تقویت اخلاق زوجین در خانواده

اعظم سادات حسینی^۱

چکیده

نهاد خانواده در عصر حاضر با هجمه‌ای از چالش‌های اخلاقی و معنوی روبرو است. این پژوهش به بررسی راهکارهای عملیاتی حوزه‌های علمیه برای مقابله با این چالش‌ها و تحکیم ارتباط زوجین از منظر اخلاق می‌پردازد. پرسش اصلی این است که حوزه‌های علمیه چگونه می‌توانند در شرایط کنونی، کارآمدی خود را در این عرصه افزایش دهند؟ روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها و استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای (شامل متون دینی و روایت) گردآوری شده‌است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که حوزه‌های علمیه از طریق سه راهبرد کلان می‌توانند عمل کنند:

- راهبرد پیشگیرانه: ترویج فرهنگ اصیل اسلامی ازدواج، تبیین معیارهای همسرگزینی و آموزش‌های پیش از ازدواج بر پایه ارزش‌های دینی.

- راهبرد درمانی و اصلاحی: ارائه مشاوره‌های مبتنی بر فقه و اخلاق برای حل بحران زوجین در خانواده، کاهش طلاق عاطفی و تقویت مسئولیت‌پذیری در بین زوجین.

- راهبرد ارتقایی: تلمیق باورهای دینی و معرفت در بین خانواده‌ها برای حرکت از یک زندگی معمولی به سوی «کانون معنوی» براساس سیره اهل بیت علیه السلام.

در خاتمه این پژوهش نشان می‌دهد که حوزه‌های علمیه نه تنها می‌توانند پناهگاهی امن برای خانواده‌های در معرض آسیب باشند، بلکه قادرند با ارائه الگوی مطلوب «زندگی اخلاق مدار دینی» پیش ران اصلی تحول مثبت روابط زوجین در جامعه اسلامی باشد. تأکید بر مهارت‌آموزی طلاب به جای صرف انتقال معلومات و استفاده هوشمندانه از فناوری‌های نوین ارتباطی از جمله پیشنهادات این تحقیق برای بهینه‌سازی عملکرد حوزه‌ها است.

کلیدواژه: خانواده، اخلاق، زوجین، حوزه علمیه

^۱ - طلبه سطح دو حوزه علمیه زینبیه شهرستان میانه استان آذربایجان شرقی

مقدمه

یک نظام اخلاقی در صورتی به اهداف و مقاصد خود دست می‌یابد که در هر یک از حوزه‌های زندگی انسانی الگوی مشخصی به مخاطبان خود ارائه کند. الگویی که وضع موجود، وضع مطلوب و فرایند حرکت را نشان دهد. زوجین هسته اصلی خانواده و روابط آن‌ها اساسی‌ترین بخش روابط خانوادگی به‌عنوان بنیادی‌ترین نهاد تربیتی و اجتماعی همواره در کانون توجه آموزه‌های اسلامی قرار داشته است.

در اندیشه اسلامی، خانواده «پناهگاه» و «کارگاه انسان‌سازی» تلقی می‌شود که آرامش، محبت و رحمت اساسی‌ترین ارکان تشکیل آن است؛ باین‌حال در عصر حاضر، نهاد خانواده با چالش‌ها و تهدیدهای بی‌سابقه‌ای مواجه شده است. هجوم فرهنگ بیگانه، گسترش فردگرایی افراطی، کم‌رنگ شدن ارزش‌های اخلاقی، افزایش آمار طلاق عاطفی و حقوقی، شکاف نسلی ناشی از فضای مجازی تنها بخشی از این تهدیدات هستند که بنیان اخلاقی خانواده را به‌شدت تضعیف کرده‌اند. در این شرایط حوزه‌های علمیه، به‌عنوان متولیان معارف دینی، مسئولیتی خطیر در قبال تحکیم این نهاد دارند.

اما پرسش اصلی این است که این نهاد کهن، چگونه می‌تواند در دنیای پیچیده امروز کارکردهای مؤثری در این زمینه ایفا نماید؟ این پژوهش با هدف واکاوی جامع چند کارکرد و ارائه راهکار برای ارتقای آن‌ها، در پی پر کردن خلأ موجود می‌باشد.

پیشینه تحقیق شامل کتب و آثار مرجع مانند کتاب «حوزه و مسائل اجتماعی» تألیف جمعی از پژوهشگران حوزه علمیه قم، آیت‌الله مکارم شیرازی کتاب «نقدهای نو بر حقوق زنان» و آیت‌الله جوادی آملی کتاب «زن درآینه جلال و جمال» را می‌توان منابع نظری قوی برای استنباط کارکردهای حوزه در نظر گرفت و پایان‌نامه‌ها و مقالات علمی با عنوان «تبیین نقش آموزشی- تربیتی حوزه‌های علمیه در سبک زندگی خانوادگی»^۱ غالباً به‌صورت موردی به بررسی برنامه‌های تبلیغی، آموزشی و مشاوره‌ای حوزه‌ها پرداخته‌اند. و یک مطالعه جامعی که تمامی کارکردهای نظریه‌پردازی آموزشی، تربیتی تبلیغی، فرهنگی و اجرایی حوزه را یک‌جا بررسی کرده باشد کم‌تر مشاهده می‌شود از این منظر تحقیقی تازه به شمار می‌آید.

نتیجه تحقیق نه‌تنها برنامه‌ریزی اخلاقی برای خانواده‌ها را تسهیل می‌کند، بلکه علاوه‌بر آن با تولید ادبیات ناظر به الگوهای اخلاقی اسلام برای پژوهش‌های نظام‌مند در حوزه اخلاق همسران زمینه‌سازی می‌کند.^۲

^۱ - نشریه اندیشه حوزه، ۱۳۹۸.

^۲ - محمدرضا جباران، الگوی اخلاقی روابط همسران در قرآن، ص ۱۹.

در این تحقیق نشان داده خواهد شد براساس راهبرد کلان یعنی راهبرد پیشگیرانه، راهبرد درمانی، راهبرد ارتقای حوزه‌های علمیه است که اگر به این رفتارهای غیراخلاقی آلوده شوند، همه روابط خانوادگی را آلوده می‌سازند و در نتیجه خانواده از مساعدت اخلاق برای دستیابی به هدف خود محروم می‌شوند و اعضای آن از کمال بازمی‌ماند.

راهبرد پیشگیرانه

خانواده اساسی‌ترین نهاد جامعه و کانون اصلی شکوفایی استعدادها و پرورش فضایل اخلاقی است. در آیات و روایات متعددی به نقش و آثار تربیتی خانواده سالم تأکید شده است. در منظومه فکری اسلام خانواده به «حصن حصین»، «دژ محکم» و «محل سکونت و آرامش» تعبیر شده است. براساس بررسی منابع، حوزه‌های علمیه با بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی، راهبرد پیشگیرانه خود در ترویج فرهنگ اصیل ازدواج را بر چند محور اصلی استوار کرده‌اند که هم شامل تبیین مبانی دینی می‌شود و همه اقدامات عملی و فرهنگی برای مقابله با آسیب‌ها و آسان‌سازی ازدواج را دربرمی‌گیرد.

فرهنگ و تمدن انسانی، نتیجه جوامع انسانی در اشکال ابتدایی، سنتی و مدرن آن است و تشکیل جوامع انسانی بدون خانواده امری ممکن و ناممکن می‌باشد. تعریف خانواده بدون ازدواج و تعریف جامعه بدون وجود خانواده دور از ذهن و ناممکن می‌نماید. ازدواج به معنی برقراری ارتباط بین (ناهم‌جنس زن و مرد) است؛ به صورتی که زندگی مشترک شکل گرفته و چه‌بسا در آینده نزدیک یا دور منجر به فرزند آوری و تولید نسل شود. از نظر ویلیام گود ازدواج نسبت دیرینه اجتماعی است که براساس بسیاری از مطالعات از

گذشته مرسوم بوده و در بین عموم اقوام، ملل و مذاهب و در تمام مکان‌ها وجود داشته است. نهاد خانواده در کنار مذهب تنها نهادهایی هستند که در همه جوامع پذیرفته شده و توسعه پیدا کرده‌اند.^۱

فلاسفه و دانشمندان اسلامی زیادی مانند علامه طباطبایی و مرتضی مطهری راجع به خانواده نظرات جالبی داشته اند. اسلام نیز در راستای مسئله خانواده و اهمیت آن در جامعه، اهداف و ویژگی‌های مهمی برای جامعه اسلامی لحاظ کرده است. در حدیثی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آمده است: «درهای آسمان هنگام بروز چهار پدیده گشود می شود که دو مورد از آن‌ها مربوط به خانواده‌ها است»^۲.

مبانی دینی و روایی:

حوزه‌های علمیه برای تبیین اهمیت ازدواج و تشویق آن، به احادیث و روایات متعددی از جمله معصومین علیه السلام استناد می‌کنند که در منابع معتبر گردآوری شده اند. این احادیث ازدواج را هم یک سنت الهی مقدس و هم یک راهکار پیشگیرانه برای فساد اخلاقی معرفی می‌کنند:

- پیشگیری از فساد و تکمیل دین: پیامبر اکرم صلی الله علیه و سلم می‌فرمایند: «کسی که ازدواج کند، نصف دینش را حفظ کرده است»^۳. خداوند متعال می‌فرماید: «مردان بی‌زن و زنان بی‌شوهر، بردگان و کنیزان صالح را تزویج کنید. چنانچه آنان فقیر باشند خداوند از فضل خود غنی و بی‌نیازشان می‌سازد که خداوند رحمتش وسیع و به اموال بندگان خود آگاه است»^۴.

- دوری از گناه و کسب آرامش: پیامبر صلی الله و آله و سلم درباره نقش بازدارنده ازدواج می‌فرمایند: «هر جوانی که در دوره جوانی خود ازدواج کند، شیطان فریاد برآورد که وای بر او دین خود را از گزند من حفظ کرده»^۵.

^۱ - گود، ۱۳۵۲، ۲۱ - کتاب جامعه شناسی خانواده و آسیب های نوپید آن، ص ۱۸ .

^۲ - يَفْتَحُ ابْوَابَ السَّمَاءِ فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ.....عند نُظِرَ الْوَلَدِ فِي وَجْهِ الْوَالِدَيْنِ وَ عِنْدَ الْإِنْكَاحِ - بحار الانوار (طبیروت) ج ۱۰۰، ص ۲۲۱

^۳ - مستدرک الوسائل، ج ۱۴، ص ۱۵۴.

^۴ نور، آیه ۳۲ .

^۵ - کنز العمال، ح ۴۴۴۱ .

- تأکید بر آسان‌گیری: یکی از کلیدی‌ترین توصیه‌ها در راستای پیشگیری از مشکلات، تأکید بر ساده‌گیری است. پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌فرماید: «بهترین ازدواج‌ها آن است که آسان‌تر انجام گیرد و از نشانه‌های میمنت زن این است که خواستگاری‌اش آسان و مهرش سبک باشد»^۱.

اقدامات راهبردها و اقدامات عملی حوزه‌های علمیه

حوزه‌های علمیه با الهام از این مبانی، راهبردهای عملی زیر را در پیش گرفته‌اند:

- فرهنگ‌سازی و ترویج فعال: براساس گزارش‌ها «ترویج فرهنگ ازدواج آسان از وظایف حوزه و روحانیت است»^۲. این مأموریت از طریق سخنرانی‌ها، خطبه‌های نماز جمعه و انتشار مقالات علمی در نشریات حوزه پیگیری می‌شود^۳.

- ارائه کردن طرح‌های مدون: حوزه‌های علمیه تنها توصیه اکتفا نکرده و طرح‌های عملی مانند «طرح ازدواج موفق» را به نهادهای بالادستی مانند شورای فرهنگ عمومی کشور ارائه داده‌اند. این طرح در سه محور «مشاوره انتخاب همسر»، «مشاوره‌های قبل از ازدواج» و «مشاوره‌های پس از ازدواج» تأکید دارد^۴.

- آموزش و توسعه مشاوره تخصصی: در راستای اجرای طرح‌های خود به تربیت مشاورانی پرداخته‌اند که هم به مسائل دینی مسلط هستند و هم با روان‌شناسی روز آشنایی دارند تا بتوانند بهترین راهنمایی‌ها را ارائه دهند.

- تبیین معیارهای صحیح انتخاب همسر: حوزه با تبیین معیارهای اسلامی انتخاب همسر، مانند تأکید بر دین‌داری و خوش‌اخلاقی به جای تمرکز صرف بر مسائل مادی در پی پیشگیری از مشکلات آتی است. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «با زن به‌خاطر دینش ازدواج کن»^۵. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «نباید حسن صورت زن را بر حسن دین‌داری او برگزید»^۶.

^۱ - نهج الفصاحه، ح ۲۴۸.

^۲ - ۲۷ فروردین ۱۳۹۶ - ۱۶:۴۲.

^۳ - اقدام حوزه علمیه در ازدواج موقت ۹۶.۷.۲۱.

^۴ - شنبه ۳۰ آبان ۱۳۹۴.

^۵ - کنز العمال، ح ۴۴۶۰۲.

^۶ - همان، ح ۴۴۵۹۰.

اصطلاح (حقوق) دو کاربرد متفاوت دارد؛ نخست حقوق جمع علمه (حق) است، پس حقوق به معنی (حق‌ها) است. حق به معنی ثابت و ضد باطل است زیرا باطل را ثباتی نیست. بعضی نیز نوشته‌اند: اصل حق به معنی مطابقت و موافقت است. ظاهراً حق در اصل همان ثبوت است، لکن ثبوتی که با واقع مطابق باشد این قید در تمامی کاربردهای این واژه لحاظ شده است. در کاربرد دیگر واژه (حقوق) اسم جمع است و نباید آن را به (حق‌ها) ترجمه کرد. فقها و حقوق‌دانان درباره اصطلاح حقوق در معنای دوم، ادبیات متمایزی دارند و به همین دلیل لازم است به‌طور جداگانه بررسی گردد^۱.

- تربیت مشاوران تخصصی: راه‌اندازی دوره‌های تخصصی مشاوره خانواده با گرایش اسلامی برای روحانیون.

۲ - ایجاد نهادهای تخصصی پیشگیرانه

- مراکز مطالعات خانواده: تأسیس پژوهشکده‌های تخصصی برای مطالعه مسائل خانواده معاصر و ارائه راهکارهای دینی.

- کمیته‌های علمی - فرهنگی: تشکیل شوراهای متشکل از فقها، روان‌شناسان و جامعه‌شناسان برای طراحی برنامه‌های پیشگیرانه.

۳ - تولید و توزیع محتوای آموزشی جذاب

- تولید محتوای چندرسانه‌ای: ساخت فیلم کوتاه، پادکست‌ها و اینفوگرافی‌های آموزشی مبتنی بر روایات و سیره معصومین.

در ارتباط با این مورد باید گفت امروزه در پرتو پیشرفت‌های چشمگیر در عرصه فناوری اطلاعات، فرصت‌ها و امکانات جدیدی برای طلاب و روحانیون در زمینه فراگیری علوم دینی مهیا شده است. نرم‌افزارهای متون و علوم اسلامی و سایر بانک‌های اطلاعاتی با فراهم کردن انواع قابلیت‌های جستجو، میزان، دقت و سرعت دسترسی و اطلاعات علمی مورد نیاز را به اندازه‌ای افزایش داده‌اند که برای روحانیون نسل‌های پیشین حتی تصور آن دشوار بوده و این امر تأثیر بسیار روشنی در سهولت کسب علم داشته است^۲.

- تألیف کتب کاربردی: نگارش کتاب‌های خودآموز مهارت‌های زناشویی با زبان ساده و مثال عملی.

^۱ - فرج ا. هدایت نیا، کارکردهای عفاف در حقوق خانواده، ص ۲۸.

^۲ - حسین بستان نجفی، روحانیت و دین‌مداری در ایران، ص ۶۷.

مهم‌ترین مسئله برای همسران پایداری خانواده و رضایتمندی زناشویی است. خانواده موفق، خانواده‌ای است که با ثبات و به‌دور از تزلزل باشد. نبود پایداری آینده‌ای نامطمئن را در پی دارد و دل‌گرمی و دل‌بستگی خانوادگی را ناممکن می‌سازد. فراتر از ثبات و پایداری، خانواده‌ای موفق است که از زندگی خود خرسند و راضی باشد. احساس خرسندی و رضایتمندی، شوق و اشتیاق به زندگی را افزایش می‌دهد. کانون زندگی را گرم می‌کند و خانواده را کارآمد، پویا و موفق می‌سازد. بی‌گمان این مهم، نیازمند مهارت است و دست یافتن به آن، در گرو رعایت اموری است که احادیث به آن پرداخته‌اند.

۴ - برنامه‌های آموزش عمومی و جامعه محور

- کارگاه‌های مستمر آموزشی: برگزاری دوره‌های مهارت‌افزایی برای زوج‌های جوان در مساجد و حسینیه‌ها.
- مدارس خانواده: ایجاد مدارس غیررسمی آموزش خانواده در محلات با مدیریت طلاب تربیت یافته.

۵ - استفاده از ظرفیت تبلیغی و رسانه‌ای

- خطبه‌های نماز جمعه هدفمند: اختصاص بخشی از خطبه‌های آموزش مهارت‌های اخلاقی خانواده.
- پوشش‌های فرهنگی: راه‌اندازی کمپین ملی مانند «همسرداری آسمانی» یا «خانواده بهشتی».

۶ - نظام نظارت و پایش علمی

- تدوین شاخص‌های اخلاق خانوادگی: طراحی معیارهای سنجش سلامت اخلاقی خانواده
- بررسی تأثیر برنامه‌ها: انجام پژوهش‌های میدانی برای سنجش اثربخشی برنامه‌های اجرا شده.

۷ - همکاری‌های بین نهادی

- همکاری با آموزش و پرورش: مشارکت و تدوین کتب درسی مربوط به خانواده و ازدواج.
- تعامل با صدا و سیما: با تولید برنامه‌های مشترک آموزشی و سرگرمی با محوریت خانواده موفق.

حوزه‌های علمیه با تبدیل شدن از نهادهای حرفاً به نهادهای پیشگیرانه و ارتقادهنده می‌توانند نقش و تحول‌آفرینی در تحکیم اخلاقی خانواده‌ها داشته باشند. این تحول نیازمند بازنگری در ساختارهای آموزشی تولید محتوای روزآمد و تعامل سازنده با نهادهای علمی معاصر است. موفقیت در این مسیر نه تنها سبب استحکام خانواده‌ها می‌شود بلکه تأثیر مستقیمی بر سلامت اخلاقی کل جامعه خواهد داشت.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱ - اکبری. رضا؛ دنیایی، ام کلثوم، جامع شناسی خانواده و آسیب های نوپدید آن، انتشارات آوای نور، ۱۳۸۹.

۲ - بستان، حسین، روحانیت و دین مداری، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و دبیرخانه حمایت از طرح های پژوهشی معاونت پژوهش حوزه، قم، ۱۴۰۳.

۳ - پاینده، ابولقاسم، نهج الفصاحه ، مترجم علی اکبر مظاهری، انتشارات جاویدان، قم، ۱۳۲۴.

۴ - پسندیده، عباس، رضایت زناشویی، سازمان چاپ و نشر دارالحدیث، ۱۴۰۰.

۵ - جباران، محمدرضا، الگوی اخلاقی روابط همسرانه در قرآن، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۱.

۶ - حسنی، سعدال...، نقش باورهای دینی در اصلاح فرد و جامعه، موسسه بوستان کتاب(مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، قم، ۱۳۸۹.

۷ - خمینی، سید روح الله، صحیفه امام، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره)، تهران، ۱۳۸۹.

۸ - عالم زاده نوری، محمد، سیمای آرمانی طلبه در نگاه مقام معظم رهبری، دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، قم، ۱۳۸۹.

۹ - مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، دارالکتب الاسلامیه، قم، ۱۳۱۵.

۱۰ - متقی، علی بن حسام الدین، کنز العمال، موسسه الرساله، لبنان بیروت، ۱۴۰۹ق.

۱۱ - نشریه اندیشه حوزه سال ۱۳۸۹ .

۱۲ - نوری، میرزا حسین، مستدرک الوسائل، موسسه آل بیت ع لاحیا التراث، بیروت. ۱۴۰۸ ق.

۱۳ - هدایت نیا، فرج ا...، کارکردهای عفاف در حقوق خانواده، انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۴۰۱ .

۱۴ - <https://ismc.ir>